

Műfordítók mint kulturális brókerek.

Egy terminus útja a kultúrakutatástól a műfordításig

Pusztai-Varga Ildikó

Bevezetés

Napjaink tudományos kutatásaiban gyakran adódnak interdiszciplináris feladatok, melyek során különböző diszciplínák reflektálnak azonos társadalmi jelenségekre. Ilyenkor előfordul, hogy az egyes tudományágak átvesznek egymástól olyan fogalmakat, amelyeket eddigi kutatásaik során még nem használtak, de a fogalmat meghatározó jegyek részbeni vagy teljes azonosságára építve átvételre érdemesnek találják. Sokszor magát a fogalmat jelölő kifejezést (lexémát) is átveszik. Ilyenkor beszélhetünk terminusátvételtől (Fóris 2005). Ha egy terminus átvételekor nyelvváltás is történik, azaz egy más nyelven már létező terminust ültetnek át változtatás nélkül egy másik nyelvre, többféle megoldás kínálkozik. Legegyszerűbb a lexéma tükörfordítását bevezetni a célnyelvi tudományos diskurzusba, első alkalmazásakor utalva az átvétel forrására, egyúttal megadva a terminus definícióját is. Ugyanakkor dönthetnek úgy akár a fordítók, akár maguk a tudomány művelői, hogy saját célnyelvi kifejezést alkotnak az átvenni kívánt fogalom jelölésére. Ez esetben azonban pontosan kell definiálniuk, mit is értenek az új terminuson, azaz a fogalom meghatározó jegyei megegyeznek-e a más nyelvből átvenni kívánt fogalom meghatározó jegyeivel (Fóris 2005).

Új fogalmak keletkezéséhez, új terminusok bevezetéséhez többféle igény megfogalmazódása vezethet egy adott tudományterületen. Ennek igénye azonban mindig valamilyen konkrét kontextusban fogalmazódik meg. A kutatók elődeik nyomdokán járva, az ő tapasztalataikat összegezve, ugyanakkor saját tevékenységükből kiindulva juthatnak új következtetésekre, melyek továbbvezethetnek a tudományos kutatások eddig még fel nem tárt területei felé. Dolgozatomban egy ilyen felfedezés útját követem nyomon. Végigjárom az utat, ahogyan egy terminus az általa leírt fogalomhoz újabb és újabb jegyeket kapcsolva egyik tudományterületből átkerül a másikba. Dolgozatom célja kettős. Egyfelől nyomon követem a *kulturális bróker* (*cultural broker*) terminus vándorlásának útját, másfelől a *kulturális bróker* fogalmának jellemző jegyeit összegezve javaslatot teszek e terminus használatára a fordítástudományban, konkrétan a műfordításkutatásban is.

A javaslat háttérében saját fordítástudományi kutatásaim állnak. A finn kortárs költészet magyar, illetve angol nyelvű fordításait elemezve, illetőleg ehhez kötődően a műfordítók szerepét vizsgálva jutottam arra a következtetésre, hogy a kultúrakutatásból már ismert *kulturális bróker* terminusa pontosan ragadja meg a műfordítók általam is hangsúlyozni kívánt közvetítő szerepét. A terminus átvételét a szerepazonosság analógiája indokolja. Következtetésem kettős reflexiós

szinten fogalmazódott meg. Egyrészt saját műfordítói tapasztalataimra, másrészt a korpuszépítés és anyaggyűjtés során tett kutatói megfigyeléseimre épül.

A következőkben áttekintem, milyen definícióját adták az egyes tudományterületek a *kulturális bróker* terminusának, illetőleg milyen jegyek alapján tartották kutatásaik szempontjából hasznosnak e terminus átvételét más területekről.

A kulturális bróker fogalma

A *kulturális bróker* terminus megszületéséhez egy bizonyos társadalmi-kulturális szerepkör megragadásának tudományos igénye vezetett. Áttekintve e terminus definícióit a különböző tudományos diskurzusokban, a következő technikai definícióját adhatjuk e fogalomnak. A *kulturális bróker* két eltérő érdek között közvetítő egyén, akinek szerepköre hangsúlyozottan aktív, a közvetítés folyamatára befolyással bíró, segítő jellegű, reflexív és kontextusérzékeny. A fogalom jelölésére használt angol és magyar nyelvű kifejezések a *cultural broker* vagy *culture broker*, illetve a *kulturális bróker*. A kultúrakutatás bizonyos területein *kulturális brókerkedésről* (*cultural brokerage*) beszélnek. A terminust eddig a kultúrakutatás (kulturális antropológia, folklorisztika) és a fordítástudomány (tolmácsoláskutatás) használta.

Dolgozatomban javaslatot teszek a *kulturális bróker* terminus bevezetésére a műfordításkutatásban is. Véleményem szerint használatával a műfordítók kultúraközvetítő szerepének eddig fel nem tárt vetületeire világhatunk rá.

A *kulturális bróker* terminust elsőként az angolszász tudományos diskurzus használta, melyet később a magyar kultúrakutatás tükörfordításban vett át, pontosan definiálva az általa vizsgált fogalmat. Dolgozatomban az angolszász terminusokat magyar tükörfordításban használom, zárójelben megadva az eredeti angol kifejezést is.

A bróker – közgazdaságtani alapjelentés

A vizsgált terminus eredete a közgazdaságtanhoz vezethető vissza. A *bróker* fogalma ezen a tudományterületen, csakúgy, mint a gyakorlati gazdasági életben, már a magyar nyelvhasználók körében is bevett és elfogadott. Pearce angol-magyar közgazdasági fogalomtára a következőképpen határozza meg a bróker fogalmát. „*broker – ügynök, közvetítő, bróker*: olyan közvetítő, aki a vevőt és az eladót összehozza egymással, vagy aki az egyik vagy másik fél ügynökéként tevékenykedik a vásárlási vagy eladási ügyletet végrehajtva, és ezért a szolgáltatásért megbízási díjat vagy közvetítői díjat számít fel” (Pearce 1993: 76). A fogalom meghatározó jegyei közül a közvetítő tevékenységet, illetve az ebben betöltött aktív és előmozdító szerepet hangsúlyozzuk. Ezek azok a jellemzői a bróker szerepkörének, melyek a brit szociálintropológusokat arra inspirálták, hogy ezt a terminust elsőként vegyék át bizonyos társadalmi szerepkörök megragadására.

Brókerek a társadalmi közvetítésben – kultúrakutatás 1: szociálantropológia

Elsőként Frederick George Bailey (1969) használta a *bróker* (*broker*) terminust társadalmi szerepkör jellemzésére. Olyan közvetítő egyéneket nevezett *bróker*-eknek, akik két, alá-fölérendeltségi viszonyban lévő politikai rendszer között közvetítenek. A függőségi viszony jellege alapján Bailey szerint a *brókert* az különbözteti meg az egyszerű *üzenetközvetítőtől* (*pure-messenger*), hogy nagyobb hatáskörrel rendelkezik, feladatköre összetettebb, rálátással és befolyással bír a közvetítés folyamatára (Wadensjö 1992: 28). Robert Paine (1971) a közvetítői tevékenység jellege alapján különböztet meg *brókert* (*broker*) és *közbenjárót* (*go-between*). A *bróker* szerepére nagyobb önállóság, kezdeményezési lehetőség és a segítő jelleg a jellemző (Wadensjö 1992: 29).

Összefoglalva megállapítható, hogy az angol szociális antropológia, mely a kultúrakutatásban elsőként vette át a közgazdaságtanban használatos *bróker* terminust, a *közvetítő* (*intermediary person*) mint nem fogalom alá rendeli a *bróker* fogalmát, mely a közvetítőszerepen belül önállóbb és aktívabb szerepkörrel bír.

Brókerek a kultúraközvetítésben – kultúrakutatás 2: folklorisztika

A folklórkutatók kapcsolták hozzá a *bróker* kifejezéshez a kulturális jelzöt, árnyalva és konkretizálva a társadalmi szerepkört, melyet a közvetítő egyén betölt. Regina Bendix és Gisella Welz (1999) a *Journal of Folklore Research* egyik tematikus számában adta közre a *kulturális brókerekről* (*cultural broker*), *kulturális brókerkedésről* (*cultural brokerage*) rendezett német-amerikai folklór konferencia anyagát. Német és amerikai folklór kutatók járják körbe e szerepkör jellemzőit eltérő társadalmi kontextusokban. Vizsgálódásuk abból indul ki, hogy napjaink társadalmában *tudástermelés* (*knowledge production*), illetve *kulturális termelés* (*cultural production*) folyik. Ez viszont csak kulturális marketinggel, illetve brókerkedéssel működtethető. Azon egyéneket, akik egy kulturális intézményben dolgoznak és a kultúrát a potenciális fogyasztók számára érthető és befogadható módon közvetítik, *kulturális brókereknek* nevezik. Tevékenységük során tehát egy állandóan változó, dinamikus tudást közvetítenek a kulturális terméket fogyasztó célcsoport igényeinek figyelembevételével. Szerepkörük jellemzője az állandó reflexivitás.

A folklórkutatás *kulturális brókernek* nevezi magát a kultúrakutatót is, aki terepkutatása során szintén kétféle kulturális tudás között közvetít. Érdemes megjegyezni, hogy a klasszikus kultúrakutatás (antropológia, etnológia, folklórkutatás) a *fordító* (*translator*) kifejezést is használja a kultúrakutató szerepkörének megragadására.

Brókerek a kultúrák közötti közvetítésben – kultúrakutatás 3: interkulturális kommunikáció

Az interkulturális kommunikáció kutatói is használják a kulturális jelzővel kiegészített *bróker* terminusát. A Judith N. Martin és Thomas K. Nakayama szerzőpáros interkulturális kommunikációval foglalkozó könyve idézi Peter Adlert, aki szerint egy társadalom multikulturális identitású tagjai, akik egyszerre két kulturális valóságban élnek, *kulturális brókerekké* válhatnak, tevékenységükkel elősegítve a kultúrák közötti együttműködést és konfliktuskezelést (Martin és Nakayama 2000: 138). Könyvük záró fejezetében Martin és Nakayama meghatározzák a sikeres interkulturális kommunikáció alapvető elemeit: (1) motiváció (2) tudás – önismeret, nyelvismeret (3) hozzáállás – ellentmondások iránti tolerancia, empátia, elfogulatlanság (4) viselkedési módok (általános és kultúraspecifikus) (5) kommunikációs kontextus megértése (Martin és Nakayama 2000: 317–320). Mivel a tanulmányomban vizsgált közvetítői szerepkörök (társadalmi közvetítő, intézményi kultúraközvetítő, kultúrakutató, közösségi tolmács, kultúraszervező, műfordító) működési hatékonyságának záloga a két eltérő érdek között folytatott sikeres kommunikáció, fontosnak tartom kiemelni, tanulmányom végén pedig a műfordítói szerepkörre is vonatkoztatni ennek alapvető összetevőit.

A terminus útja Magyarországon

A magyarországi kultúrakutatásban tudomásunk szerint elsőként Szijjártó Zsolt (2002) vette át az angolszász *cultural broker* terminust tükörfordításban mint *kulturális bróker*. Szijjártó a Káli medence turizmusát vizsgálva az amerikai folklorisztikai kutatások által használt értelemben vette át e terminust. Szerinte *kulturális brókerek* a kis falvakba hivatalból kirendelt turisztikai szakemberek. Szelják György (2000) kissé kitágítja a fogalmat, és a mexikói turizmussal kapcsolatos kutatásaiban a közép-mexikói kisvárosokban élő katolikus mesztic elitet nevezi *kulturális brókernek*, akik felismerték, hogy a fehér turisták nemcsak a szép tájért és nyugalomért látogatnak el vidékükre, hanem a bennszülött indiánok életére is kíváncsiak. Ezért fektettek be a helyi turizmus fejlesztésébe, egyúttal közvetítő szerepet is betöltve a kétféle (fehér és bennszülött indián) kulturális kód között. Szelják hangsúlyozza a reflexivitás fontosságát, mely ehhez a felismeréshez vezet a helyi elitet. Pusztai Bertalan (2007) tovább tágitja a *kulturális bróker* fogalmát, újabb jellemző jegyekkel egészítve ki definícióját. A dél-alföldi régió közösségeit vizsgálva megállapítja, hogy a rendszerváltást követően Magyarországon a települések elitje valós és szimbolikus síkon is igyekszik közösségeit fejleszteni. Ennek során máshol látott (valós és szimbolikus) fejlesztési ötleteket alkalmaznak és értelmeznek a helyi közösség számára. Ők a *kulturális brókerek*, akik e közösségek aktív, kezdeményező, nemegyszer küldetéstudattal rendelkező tagjai. Globális folyamatokat érzékelnek, melyeket a helyiek számára képesek lokálissá fordítani.

Ezen a ponton jelenik meg tehát a magyar tudományos életben a *kulturális bróker* terminusa. A magyar kutatók egyszerűen átvették és lefordították az ame-

rikai folklórkutatás által használatos terminust. Ilyenkor a fordítás során a terminológiaalkotónak egyszerre kell maximális hűségre törekednie és igazodnia a célnyelvi struktúrához (Kis 2005). Az angol lexéma jelzős szerkezetének magyar fordítását a terminusalkotó kutatók alkalmasnak érezték az általuk is átvett fogalom (jelen esetben egy társadalmi szerepkör) megragadására. Így változtatás nélkül elfogadta a tudományos diskurzus. Úgynevezett másodlagos terminusalkotás történt tehát, mely Kis Ádám szerint napjaink terminológiaalkotásának súlypontja (Kis 2005).

Brókerek a szóbeli nyelvi közvetítésben – fordítástudomány 1: tolmácsoláskutatás

Cecilia Wadensjö (1992) a közösségi tolmácsok szerepkörét vizsgálva vezette be a *bróker* (*broker*) fogalmát a tolmácsoláskutatásban. Szerinte a közösségi tolmácsolás során az elsődleges kommunikációs felek kölcsönös érdeke, hogy kapcsolatba kerüljenek egymással, de nincs szándékuk, vagy nem képesek, a közvetlen kommunikációra. Ilyenkor keresik vagy fogadják el egy közvetítő fél segítségét. A közösségi tolmács közvetítő szerepét tekintve egyszerre fordító és koordinátor, nemegyszer patronáló és érdekképviselői feladatkörrel. Roda P. Roberts (1995) *kultúráközvetítésről* (*cultural brokerage*) beszél, amikor a közösségi/kulturális tolmács feladatkörének jellemzőit tárgyalja. A közösségi tolmács szerepe aktív, segítő, kultúráközvetítő, pártfogó, nemegyszer békéltető jellegű. Míg a többi tolmácsolási helyzetben a kultúráközvetítés pusztán egyetlen aspektus, a közösségi tolmácsolásban ez a kiemelt szerep. Sylvia Kalina (2002) *kulturális brókernek* (*cultural broker*) nevezi a közösségi tolmácsokat, utalva ezzel a nyelvi közvetítésen túli szerepükre.

Brókerek az írott nyelvi közvetítésben – fordítástudomány 2: műfordításkutatás

Áttekintve a kultúrakutatásban, illetve a tolmácsoláskutatásban már alkalmazott *kulturális bróker* terminusának fő jellemző jegyeit, a következőkben javaslatot teszünk e terminus műfordítói szerepkörre való alkalmazására is. Ehhez a műfordítók kultúráközvetítésben játszott szerepének hasonlósága szolgáltat alapot.

Az előzőekben szoltam a közösségi tolmácsok kultúráközvetítő szerepéről, illetve rámutattam arra, hogy tevékenységük jellegét pontosan megragadhatjuk a kultúrakutatásban már bevezetett *kulturális bróker* terminussal. A műfordítók tevékenysége véleményem szerint alapvetően hasonlít a közösségi tolmácsok munkájához. Nem szabad elfelejtenünk azonban a kétféle nyelvi közvetítés különbségéről. A fordító kidolgozottabb kultúrafogalommal dolgozik, mint a tolmács. A tolmács a felkészülés során elsőként a kapott tolmácsolási feladat kulturális kontextusát méri fel, ebből tud kiindulni. Ebben helyezi el a konkrét tolmácsolási szituációt, és csak ezután, már magában a tolmácsolási szituációban, mondhatjuk a feladat teljesítése közben, tudja megragadni a konkrét

tolmácsolási helyzet szövegkontextusát. Kultúraközvetítő tevékenysége a tolmácsolandó szöveg keletkezésével egyidejű, tehát aktuálisabb, mint a fordítóé. Javítási lehetősége nincs, gyors mérlegelés és rövid gondolkodási idő után kell döntéseit meghozni a kulturális átültetésekre vonatkozóan is. Ezzel szemben a fordító elsőként egy konkrét szövegkontextussal találkozik munkája során. Ebből a kontextusból kiindulva közelíti meg a fordítási situációt, amelyet aztán behelyezhet egy tágabb kulturális keretbe. A fordítónak van gondolkodási lehetősége, a kultúraközvetítés során alkalmazott stratégiáit alaposan átgondolhatja, és ha szükséges, javíthatja saját korábbi megoldásait azután, hogy tágabb keretbe helyezte az adott szövegkontextust. A fordító tehát a szövegtől halad a szövegen kívüli ismeretek felé, míg a tolmács a szövegen kívüli ismerettől halad a szöveg felé (Szabari 1999:78). Bár e kétféle megközelítés különbsége természetesen eltérő stratégiák alkalmazását eredményezi, lényeges hangsúlyoznunk magának a kultúraközvetítő tevékenységnek a hasonló jellegét elsősorban a közösségi tolmácsok és a műfordítók munkájában.

Bár a műfordítást általában művészi tevékenységnek tartjuk, nem idegen a fordítástudományban a műfordítás gyakorlati szempontú megközelítése sem. Géher István a műfordítókat közművelőeknek nevezi, magát a műfordítást pedig alkalmazott művészetnek tekinti (Géher 1981: 70–72). Bart egy állandóan változó „széles irodalmi-kulturális közmegegyezést” emleget mint a műfordítók munkájának egyetlen mércéjét (Bart 1981: 266). André Lefevere egyenesen úgy fogalmaz, hogy a műfordításkutatás egyetlen gyümölcsöző iránya csak társadalomtörténeti jellegű lehet. Nem azt kell vizsgálnunk, ahogyan a szavak összekapcsolódnak a papíron, hanem arra a kérdésre kell választ keresnünk, hogy miért pont úgy kapcsolódnak össze. Fel kell tárnunk, hogy milyen társadalmi, irodalmi és ideológiai megfontolások vezetnek a fordítót közvetítő tevékenysége során (Lefevere 1992: 81). A fordítástudományban is meghonosodott dinamikus és konstruktív kultúrafelfogás (Kóbor 2007) szerint a kultúrát többé nem egy statikus, zárt, egymástól élesen elhatárolt entitásként definiáljuk, hanem mint állandóan változó tudást tekintjük. Reflexíven kell tehát megközelítenünk a fordítási folyamatban jelenlevő forrás- és célkultúrát, illetve magát a kultúraközvetítés folyamatát. Ebben a folyamatban tehát a fordító maga is alkotja mind a forrás-, mind a célkultúrát azáltal, hogy közvetíti a kettő között.

Például véve a fordítástudomány egyik központi problémáját, a kulturálisan kötött kifejezések átültetésének kérdését is más megvilágításba helyezi ez a megközelítés. A kulturálisan kötött kifejezések fordítását tehát nem úgy kell ezentúl tekintenünk, mint megoldandó problémát, amire megpróbálunk különböző recepteket adni, hanem két, élő és állandóan változó kultúra találkozási pontjaként kell értelmeznünk őket. Ily módon ezek az érintkezési pontok maguk is a két kultúra részévé válnak.

Ebben a közvetítő folyamatban tehát szükségesnek tartom a műfordító szerepének újragondolását, tevékenységi körének pontosabb megragadását. Javasolom tehát a műfordító kultúraközvetítő szerepének leírására a *kulturális bróker* terminusának bevezetését. Összefoglalva a *kulturális bróker* terminus eddig felsorolt meghatározásaiban szereplő jellemző jegyeket, megalapozottnak vélem a *kulturális bróker* terminus alkalmazását a műfordítói szerepkör megragadására is.

A kulturális bróker

- (1) munkája több, mint nyelvi közvetítő tevékenység, mint pusztán információátvitel;
- (2) rálátása és befolyása van a közvetítés folyamatára;
- (3) tevékenységében nagyobb teret kap az egyéni kezdeményezés;
- (4) szerepköre „segítő”, előmozdító (nem egy esetben patronáló) jellegű
- (5) koordinátori és érdekképviselési feladatokkal kiegészülve;
- (6) a kultúrák közvetítés feladatát reflexíven és a célközösség igényeit szem előtt tartva végzi;
- (7) munkájával előmozdítja a kultúrák közötti együttműködést (konfliktuskezelést);
- (8) munkájában motivált, toleráns, empátikus és elfogulatlan;
- (9) felismeri a kultúraspecifikus viselkedésmódokat;
- (10) munkáját mindig az adott kommunikációs kontextus keretein belül végzi.

A műfordító szerepének ilyen szempontú értelmezése illeszkedik a Lefevere által fentebb megfogalmazott műfordításkutatási irányvonalhoz. Új tudományos eredményeket hozhat, ha a fordítói stratégiákat e szerepjellemzők figyelembevételével vizsgáljuk.

Összegzés

Dolgozatomban áttekintettem egy terminus – *bróker/kulturális bróker* – tudományterületeken átívelő útját. Kiindulópontként a közgazdaságtanban használatos *bróker* terminust definiáltam (*broker*). Ezt a terminust vették át brit szociálintropológusok egy társadalmi szerepkör megragadására (*broker*). Majd amerikai folklórkutatók vették át a *kulturális* jelzővel kiegészített terminust (*cultural broker*). Meghatározásukban az antropológusok által definiált közvetítő tevékenység kulturális jellegét hangsúlyozták. Ehhez hasonló értelemben vették át a terminust az interkulturális kommunikáció és a közösségi tolmácsolás kutatói. A magyar tudományos diskurzusba a magyar kultúrakutatók vezették be a terminust tükörfordításban (*kulturális bróker*). A fogalmat az amerikai folklórkutatók által használt értelemben definiálták, illetve Szelják és Pusztai a fogalom tágabb értelmezését adták azzal, hogy kiterjesztették a helyi közösségek elitjének társadalmi közvetítő szerepkörére is. Példáik jól illusztrálják a napjainkra jellemző terminusalkotó folyamatot, melyet Kis Ádám a szövegalkotás folyamatában megjelenő terminusalkotásnak nevez. Véleménye szerint napjaink felgyorsult tempójában nincs idő a preskriptív terminológiai szabályozásra, a meglévő készlethez igazodik a terminusalkotó (Kis 2005).

Dolgozatom végén javaslatot tettem a *kulturális bróker* terminus bevezetésére a műfordításkutatásban is, a műfordítók kultúrák közvetítő társadalmi szerepének pontosabb megragadására. E szerepkör jellemzőinek részletes, konkrét példákkal való illusztrálása egy következő kutatás tárgya.

Irodalom

- Bart I. 1981. A mérce. In: Bart I., Rákos S. (szerk.) *A műfordítás ma*. Budapest: Gondolat. 237–273.
- Bendix, R., Welz, G. (eds.) 1999. Cultural Brokerage. Forms of Intellectual Practice in Society. Special Double Issue. *Journal of Folklore Research* Vol. 36. No. 2–3.
- Fóris Á. 2005. *Hat terminológia lecke*. Pécs: Lexikográfia Kiadó.
- Géher I. 1981. A műfordító természetrajza: helyzetelemzés. In: Bart I., Rákos S. (szerk.) *A műfordítás ma*. Budapest: Gondolat. 61–102.
- Kalina, S. 2002. Interpreters as professionals. *Across Languages and Cultures* Vol. 3. No. 2. 169–187.
- Kis Á. 2005. Terminusalkotás – a terminológiai helyzet és a terminológiai szerep. In: Dobos Cs. et al. (szerk.) „*Mindent fordítunk, és mindenki fordít?*” *Értékek teremtése és közvetítése a nyelvészetben*. Bicske: SZAK Kiadó. 105–113.
- Kóbor M. 2007. A kultúrafogalom evolúciója a fordításelméleti diskurzusban és a kultúrakoncepciók gyakorlati implikációi. *Fordítástudomány* 9. évf. 2. szám. 37–54.
- Lefevre, A. (ed.) 1992. *Translation/History/Culture. A sourcebook*. London and New York: Routledge.
- Martin, J. N., Nakayama, T. K. 2000. *Intercultural Communication in Contexts*. Mountain View, California: Mayfield Publishing Company.
- Pearce, D. W. (szerk.) 1993. *A modern közgazdaságtan ismerettára*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Pusztai B. 2007. Autentikusság, rivalizálás, „márkázás”. Megalkotott hagyományok használata a turizmusban. In: Wilhelm G. (szerk.) *Hagyomány és eredetiség*. Budapest: Néprajzi Múzeum. 226–240.
- Roberts, R. P. 1997. Community Interpreting Today and Tomorrow. In: Carr, S. et al. (eds.) *The Critical Link: Interpreters in the Community*. Papers from the 1st International Conference on Interpreting in Legal, Health, and Social Service Settings. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 7–29.
- Szabari K. 1999. *Bevezetés a tolmácsolás elméletébe és gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- Szeljak Gy. 2000. Turistamítoszok, indiánok, etnikai turizmus Mexikóban. In: Fejős Z., Szijártó Zs. (szerk.) *Turizmus és kommunikáció*. Budapest/Pécs: Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikációs Tanszék. 201–216.
- Szijártó Zs. 2002. Turizmus és regionalizmus a Káli-medencében. Egy kutatás tapasztalatai. In: Fejős Z., Szijártó Zs. (szerk.) *Egy tér alakváltozásai*. Budapest: Néprajzi Múzeum. 7–22.
- Wadensjö, C. 1992. *Interpreting as Interaction*. Linköping: Linköping University.